

Cilvēks un terorisms: terorisma kritiskā pētniecība, taisnīga kara mācība un humānisms

A Man and Terrorism: Critical Research of Terrorism, Just War Theory and Humanism

Māris Kūlis

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts
Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
E-pasts: maris.kulis@lu.lv

Kitija Mirončuka

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: kitija.mironcuka@lu.lv

Kopsavilkums

Rakstā ir aplūkots terorisma pētniecības un taisnīga kara mācības sastatījums ar cilvēkzināšanām. Pēc pasaulē un Latvijā vadošo tendenču īsa pārskata ir izklāstīti *ierastās terorisma pētniecības* trūkumi – analītiskais vājums un metodoloģiskā paviršība jeb pārlicka paļaušanās uz sekundārajiem materiāliem, strukturālā sajūgtība ar drošības un pretņemieru nozari, kā arī atkarība no valsts pārvaldes un militārās industrijas, epistemoloģiski principiālā “nezināšana” un metodiskā “problēmrisināšana”. Tālāk ir aplūkots cita terorisma pētniecības virziens – terorisma kritiskās pētniecības – piedāvājums, kas savukārt uzsver kultūras, sabiedrisko un politisko kontekstu. Iekļaujot kritiskās teorijas atziņas, šis virziens terorisma problēmu risina paplašināti, proti, no cilvēkzinātņu skata punkta, kā arī uzsver emancipējošo nolūku (cilvēka vērtības universālums) un problematizē valsts lomu terorisma pētniecībā. Aktualizējot cilvēkzinātņu un humānisma principu nozīmīgumu, rakstā sniegts ieskats taisnīga kara mācībā, kas ierasti pievērsusies starpvalstu kariem, bet mūsdienā apstākļos arvien biežāk ir pārinterpretējama, lai terorismu skatītu jēgpilni. Mainoties sabiedriskās organizācijas kārtībai, tāpat kā karš, transformējas arī terorisms. Līdz ar to ir kritiski jāizvērtē šo vardarbības formu izpratne. Humānisms kā cilvēka atbildības atzīšana organizētas vardarbības kontekstā gluži vienkārši ir metodoloģisks pamatnosacījums, kas mudina pētnieciskajā darbā ņemt vērā cilvēka aktivitāšu, tostarp vardarbības, cilvēciskos raksturojumus.

Atslēgvārdi: terorisms, karš, pētniecība, metodoloģija, humānisms.

Ievads

Jauna un kautrīga latviešu zēna Mārtiņa lēmums pievienoties starptautiska mēroga teroristiskai organizācijai “Islāma valsts” plašā sabiedrības daļā izraisīja

skaļu rezonansi. Jau tolaik, 2016. gadā, izvērsās dažādi centieni skaidrot notikušo.¹ Savukārt Latvijas islāma kopienas līdera Oļega Petrova pazušana un atrašanās "Islāma valsts" teritorijās, un kļūšana par tās propagandistu diskusijas tikai saasināja un paplašināja,² ietverot jautājumus par vardarbības motīviem, islāma būtību, reliģijas un valsts attiecībām u. tml. Tomēr diskusijas varēja reducēt uz gaužām vienkāršu jautājumu: kāpēc? Kāpēc ļaudis no salīdzinoši pārtikušas valsts, kurā valda miers, devās uz nabadzības un īsta, asiņaina un nežēlīga kara satricinātu valsti? Ierastās atbildes lielākoties nešķīta pārliecinošas.³ Latvijas gadījumā nevarēja runāt par postkoloniālisma vainām, par bijušo koloniju iebraucēju diskrimināciju kā radikālisma cēloni. Lai gan Latvijas kontekstā var runāt par diskrimināciju kā "izbrīnu par eksotisko", kā arī nenoliedzami ir bijuši gadījumi, kad, piemēram, ārvalstu studenti no islāmticīgo valstīm ir cietuši no klajas vardarbības,⁴ tomēr nav viennozīmīga pamata runām par ilgstoši veidojušos vai strukturālu diskrimināciju (pretstatā "vulgārai" diskriminācijai). Lai gan Latvija nevar lepoties ar īpaši augstu dzīves līmeni, tomēr arguments par merkantiliem apsvērumiem arī nešķiet adekvāts kaut vai tāpēc, ka emigrācija uz citām Eiropas valstīm (Lielbritāniju, Īriju) ir pieejama un iestrādāta. Dažkārt ir izskanējis skaidrojums, ka islāmistu emigrācijai pamatā ir vienkārši truls, banāls stulbums. Tomēr arī šeit cēloniskā saikne ir drīzāk patvaļīga. Galu galā stulbums ierasti nemudina uz sarežģītām aktivitātēm, bet pievēršanās citai reliģijai un emigrācija uz kara zonu nebūt nav vienkāršs pasākums. Cits skaidrojums pievēršas idejai, ka radikālisma un emigrācijas uz Sīriju vai Irāku iegansts ir cerība piepildīt seksuālās dziņas, ko neizdodas apmierināt uz vietas. Tomēr kaut vai tas, ka nereti emigrācija notikusi kopā ar ģimenēm, kā arī Rietumu psiholoģijas un filosofijas diskursā izstrādātās seksualitātes tēmas rosina domāt, ka šis skaidrojums drīzāk kaut ko pasaka par pašiem Rietumiem, nevis islāma radikāļiem. Līdzīgi arī ir izskanējuši pārspriedumi, ka radikalizācijas un emigrācijas ierosa ir cerība kompensēt apspiestās alkas, piemēram, kļūt par "supervaroni" vai "īstu vīru".

Šo skaidrojumu daudzums un trūkumi acīmredzot liecina par nepieciešamību terorisma tematu aplūkot no perspektīvas, kas ņem vērā cilvēka daudzšķautņaino

¹ Krenberga, O. "Ekskluzīva intervija ar "Daīš" savervēto Mārtiņu: Esmu vilies "Islāma valstī"". *LSM*, 2016. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/ekskluziva-intervija-ar-dais-saverveto-martinu-esmu-vilies-islama-valsti.a216068/> (skatīts 12.02.2020.).

² Petrovs par kopienas vadītāju kļuva 2014. gadā. Tobrīd bija ziņas par tikai divu Latvijas valstspiederīgo došanos uz Sīriju vai Irāku. Atbilstoši DP rīcībā esošajai informācijai 2016. gada pārskata periodā Petrovs joprojām saglabāja autoritāti atsevišķu Latvijas musulmaņu kopienas pārstāvju vidū un tiem izplatīja latviešu valodā tulkotus *Daesh* propagandas materiālus. Skat. 2016. gada publiskais pārskats. Rīga: Drošības policija. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/lv/noderigi/publikacijas/drosibas-policija-publice-parskatu-pardienesta-darbibu-2016.-gada.art70> (skatīts 12.02.2020.).

³ Stašulāne, A., Priede, J. "Politiskais un pilsoniskais naratīvs: Latvijas musulmaņu jauniešu politiskās līdzdalības noteicošie faktori". *Reliģiski-filozofiski raksti*, Nr. 18, 2015, 62.–86. lpp.

⁴ Skat. Putinceva, K. Dzintarzeme nav nobriedusi citām rasēm. *Diena*, 2015. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/dzintarzeme-nav-nobriedusi-citam-rasem-14101222> (skatīts 08.02.2020.).

dabu.⁵ Ierasti terorismu aplūko no operacionālā vai tiesiskā skata punkta. Tam, nenoliedzami, ir pamatojums, tomēr šāds aplūkojuma veids nav un nevar būt pilnīgs. Te paveras lauks pētniecībai, kas ņem vērā cilvēka – arī aktuāla vai potenciāla terorista – iesaistību visplašākā mēroga sabiedriskās norisēs no ekonomiskās līdz reliģiskajai dzīvei. Analizējot “Islāma valsts” kaujinieku motivāciju, antropologs Skots Atrāns (*Scott Atran*) raksta: “Civilizācijas krīt un ceļas par kultūras ideāliem, nevis tikai materiālajām vērtībām. Vēsture rāda, ka vairumam sabiedrību ir sakrālas vērtības, par kurām to pārstāvji ir gatavi cīnīties, neielaižoties kompromisos un riskējot ar būtiskiem zaudējumiem un pat dzīvību.”⁶ Kontekstualizējot terorismu kā darbību, ko veic “dzīvi” cilvēki, pētījuma raksturam ir jāklūst gan humanitāram, gan humānistiskam. Galu galā te jaušamas rūpes ne tikai par deskripcijas precizitāti, bet arī par cilvēku kā unikālu būtni, proti, humānisma garā ikvienā pētījumā ņem vērā cilvēka cilvēciskumu.

Terorisma pētniecības tendences

Kā jau ikvienu zinātniski pētnieciskās darbības jomu, arī terorisma un pretterorisma pētniecības pašizpratni nosaka attiecības starp metodoloģiskajiem nosacījumiem un izpratni par pētniecības priekšmeta būtību. Vispirms tas ir jautājums par izpētes priekšmeta definēšanu: kas vispār ir terorisms? Kā to nošķirt no citām politiskās vardarbības formām, ja tas vispār ir politisks vai vardarbīgs? Vai terorizēšana ir terorisms, ja tam nav vismaz mērenas politiskas ambīcijas?⁷ Metodoloģiskā nozīmē tie ir jautājumi par priekšmeta apraksta robežām un secinājumu plašumu. Vai terorisms vispār ir izprotams? Vai un kādā veidā aprakstīt terorisma subjektus, proti, tā veicējus un upurus? Šie un līdzīgi jautājumi veido terorisma pētniecības korpusu, vienlaikus iezīmējot dažādas ideoloģiskas pozīcijas. Priekšmeta definīcija un metodes izvēle zinātnēs, kas nodarbojas ar cilvēkiem, nekad nav viennozīmīgas.

Caurlūkojot atslēgvārdus 3442 publikācijās laika posmā no 2007. līdz 2016. gadam deviņos ietekmīgākajos zinātniskajos žurnālos⁸ par terorisma tematu, Barts Šurmāns (*Bart Schuurman*) secināja, ka nozarē ir novērojams gan tematu izvēles,

⁵ Skat.: Schreurs, M. “Humanism and Terrorism: On the Dialogic Imagination of a Grotesque Reality”. *Journal of Constructivist Psychology*, 31(1), 2018, pp. 39–53. Šrurs (*Martien Schreurs*) norāda uz apgaismības humānisma trūkumu, proti, pārlieko paļaušanos uz cilvēka augstajiem ideāliem, novārtā atstājot cilvēka grotesko, neglīto, vardarbīgo pusi.

⁶ Atran, S. “Why ISIS has the potential to be a world-altering revolution”. *Aeon Essays*, 2015. Pieejams: <https://aeon.co/essays/why-isis-has-the-potential-to-be-a-world-altering-revolution> (skatīts 08.02.2020.).

⁷ Skat. Shanahan, T. “The Definition of Terrorism”. Jackson, R. (ed.) *The Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*. New York: Routledge, 2016.

⁸ *Terrorism and Political Violence, Studies in Conflict & Terrorism, Perspectives on Terrorism, Combating Terrorism Center Sentinel, Critical Studies on Terrorism, Dynamics of Asymmetric Conflict: Pathways Toward Terrorism and Genocide, Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression, Journal of Terrorism Research, Journal for Deradicalization.*

gan (mazākā mērā) metodoloģiju nemainīgums. To var dēvēt gan par stabilitāti un pamatīgumu, gan par stagnāciju un dogmatismu.⁹

Tematu izvēlē joprojām ir dominējusi “Al Kāida” un džihādisma terorisms kopumā, kā arī pētījumi, kas saistīti ar teritorijām, kur visbiežāk vērojama džihādistu vardarbība. Kā norāda Šurmans, nozarē joprojām valda notikumu analīze, bet novārtā ir palicis valstu īstenots terorisms, kā arī kreiso un labējo ekstrēmistu aktivitātes. Tematu izvēle atspoguļo valstu un pretterorisma institūciju intereses. Koncentrējoties uz džihādisma raisītajiem draudiem, var rasties, ja ne jau radusies, nepilnīga izpratne par terorisma daudzveidīgumu un saknēm.¹⁰

Metodoloģisko līdzekļu izvēlē pārmaiņas ir lielākas. Agrāk izteiktie pārmetumi par pārlietu paļaušanos uz sekundāro literatūru un pirmavotu pētījumu trūkums vairs nav spēkā, lai gan izmaiņas nav straujas. Šurmana pētījuma rezultāti parāda, ka pirmavotu (intervijas, etnogrāfiski novērojumi u. tml.) izmantošana ir būtiski palielinājusies – tie izmantoti nu jau vairāk nekā pusē zinātnisko rakstu. Atšķirībā no terorisma pētniecības pagājušā gadsimta 80. gados, vērojams, ka ir pieaudzis izmantoto metožu skaits un veids.¹¹ Metodoloģisko apsvērumu problematizēšana ir atmaksājusies, paplašinot pētniecības datu klāstu un veidu.

Lai gan metodoloģijas diferencēšanās nudien ir atzinīgi vērtējama tendence, tomēr tematu izvēle un nereti vērojama definīciju pliekanums neļauj pavisam atbrīvoties no bažām par nozarē jaušamām problēmām. Nenoliedzami, tieši islāmiskais terorisms patlaban ir visskaļākais un sabiedriskā līmenī pievērsis vislielāko uzmanību.¹² Līdz ar to varētu attaisnot tematu izvēli. Tomēr, kā parāda statistika, islāmiskais terorisms nebūt nav vienīgais: Eiropola 2019. gada pārskatā ir uzskaitīti 83 etnopolitiski un separātiski, 24 džihādisma, 19 kreisā spārna motivēti uzbrukumi un tikai 1 labējo terorakts un 2 nekonkrēti terorakti.¹³

Acīmredzot terorisma pētniecības nozares problēma ir banāli vienkārša: terorisms ir sarežģīts, katrā ziņā sarežģītāks, nekā tas varētu šķist pirmajā acumirkļī. Pirmkārt, to motivē vardarbības seku emocionālais ietekmīgums, kas, saprotams, ierobežo racionālas un distancētas analīzes iespējamību. Otrkārt, šo tendenci nosaka

⁹ Par terorisma akadēmiskās pētniecības tendencēm līdz 2004. gadam skat.: Silke, A. (ed.) *Research on Terrorism: Trends, Achievements and Failures*. London; Portland: Frank Cass, 2004.

¹⁰ Schuurman, B. “Topics in terrorism research: reviewing trends and gaps, 2007–2016”. *Critical Studies on Terrorism*, 12(3), 2019, pp. 463–480.

¹¹ Schuurman, B. “Research on Terrorism, 2007–2016: A Review of Data, Methods, and Authorship”. *Terrorism and Political Violence*, 2018.

¹² Lai gan iespējamība mirt teroraktā ir krietni mazāka par risku iet bojā, piemēram, ceļu satiksmes negadījumā, terorisms un tieši “Islāma valsts” īstenotais terorisms tiek uzskatīts par pašu lielāko apdraudējumu. Pētniecības centra “Pew Research Center” statistika liecina, ka pasaulē vidēji 62% respondentu uzskata “Islāma valsti” par draudu valsts drošībai. Turklāt tā ir pamanījies apsteigt tādus apdraudējuma veidus kā globālā sasīšana un globālā ekonomiskā situācija. Skat.: *Pew Research Center Globally, People Point to ISIS and Climate Change as Leading Security Threats*. 2017. Pieejams: <https://pewrsr.ch/2V1rVUD> (skatīts 04.02.2020.).

¹³ *European Union Terrorism Situation and Trend Report 2019*. Pieejams: <https://bit.ly/39wYfCE> (skatīts 03.02.2020.).

ideoloģija, kas definē valsts un nevalsts morālās autoritātes attiecības. Jāņem vērā, ka terorisms lielākoties tiek saprasts kā “pret” – politiska pretkustība, kas vērsta pret pastāvošo iekārtu. Tas nozīmē, ka, piemēram, arī sarkanais terors, ko īstenoja valsts (PSRS), netiek saprasts kā terorisms, bet gan kā *kāda cita* vardarbības forma. Jau pašā terorisma definīcijā (kuras nebūt nav viennozīmīgas) ieskanas morāliska dihotomija, proti, pretnostatījums starp tiem, kuri uztur mieru un kārtību, un tiem, kuri terorizē. Tomēr tas ir ļoti vienkāršots skatījums, kas neļauj saredzēt terorisma veicēju ideoloģiskās nostādnes, kuras varētu parādīt to, ka problēma ir nevis vienkārši abstrakts, mitoloģisks (terorizējošs) ļaunums, bet gan principiālu filosofisku, reliģisku, politiski teorētisku uzskatu sadursme.

Latvijā terorisma apkarošanu un izlūkošanu veic Valsts drošības dienests (VDD, līdz 2018. gada nogalei pazīstams kā Drošības policija). Kā tas pausts iestādes 2013. gada pārskatā, preterorisma jomā tās uzdevums ir informācijas ieguve un analīze par terorisma riska subjektiem, iespējamo terorisma risku savlaicīga neitralizēšana, kā arī valsts un pašvaldību institūciju koordinācija un sadarbība ar partneriem.¹⁴ VDD kā valsts struktūras daļa atbilstoši tā uzdevumam un mērķiem (kas nav akadēmisku pētījumu veikšana) rūpējas par terorisma draudu novēršanu, lai saglabātu valsts pastāvēšanu un aizsargātu valsts pilsoņu dzīvību. Līdz ar to iestādes rīcības pamatā ir nevis humanitāro zinātņu jautājumi par ideju attiecībām, saknēm un tendencēm, bet gan konkrēti jautājumi par atsevišķu indivīdu vai grupu praktisku rīcību un šīs rīcības kontrolēšanu.

Lai sagatavotos iespējamam terorisma gadījumam, VDD ir organizējusi dažādas mācības, piemēram, 2018. gadā nacionāla līmeņa preterorisma mācības “Pūlis 2018”, kur izspēlēja transportlīdzekļa iebraukšanu pūlī, bet 2017. gadā – mācības “Hermejs 2017”, kas norisinājās tirdzniecības centra “Mols” telpās un sapulcināja vairāk nekā 300 personu no 10 institūcijām. Sadarbībā ar lidostu “Rīga” 2016. gadā Drošības policija organizēja mācības “Ikars 2016”, lai pārbaudītu atbildīgo institūciju reaģēšanas spējas un savstarpējo sadarbību, izspēlējot uzbrukumu civilās aviācijas objektam. Savukārt 2014. gadā mācībās “Kurbads 2014” tika pārbaudītas preterorisma pasākumos iesaistīto institūciju spējas reaģēt gadījumā, ja ir noticis uzbrukums sauszemes objektam. Regulāri notiek mācības “Sarkanais kods”, kuru mērķis ir pilnveidot atbildīgo institūciju sadarbības spējas un gatavību ieviest preventīvos pasākumus.¹⁵

VDD veic arī citus preterorisma pasākumus, un tie visi ir praktiski mērķtiecīgi, nevis teorētiski problematizējoši. Dienests arīdza strādā pie kritiskās infrastruktūras un masu pulcēšanās vietu apsekošanas, lai pilnveidotu objektu drošību; rūpējas par preterorisma sistēmā iesaistīto institūciju sadarbības un koordinācijas mehānismu pilnveidošanu, apseko riska objektus un izstrādā fiziskās drošības uzlabošanas rekomendācijas u. tml. Radikalizācijas prevencijas jomā VDD ir izveidojusi neformālu starpinstitūciju darba grupu “Prevent”, kas radikalizācijas novēršanas

¹⁴ 2013. gada publiskais pārskats. Rīga: Drošības policija, 20. lpp. Pieejams: <http://dp.gov.lv/lv/?rt=documents&ac=download&id=1> (skatīts 08.02.2020.).

¹⁵ Skat. VDD gada pārskatus no 2013. līdz 2018. gadam. Pieejami: <https://vdd.gov.lv/lv/noderigi/gada-parskati/> (skatīts 08.02.2020.).

pasākumus koordinē valstiskā līmenī. Atsevišķi izceļama arī kontaktpunkta ziņošanai par sprāgstvielu prekursoriem izveidošana un uzturēšana, kā arī gaisa kuģu pasažieru datu reģistra attīstība, kas ir valsts informācijas sistēma, kurā uzkrāj pasažieru rezervācijas un reģistrācijas datus. Šeit parādās pētnieciska darba iezīmes, proti, personu ceļošanas paradumu un maršrutu analīze varot palīdzēt identificēt citus aizdomīgus pasažierus.¹⁶

Tiesiskā regulējuma sakārtošanā VDD īpaši izceļ to, ka 2018. gada 23. maijā spēkā stājās grozījumi Krimināllikumā, to papildinot ar IX nodaļu "Noziegumi, kas saistīti ar terorismu". Šie grozījumi nosaka terorisma propagandas izplatīšanas kaitīgumu un par terorisma publisku slavināšanu vai attaisnošanu nosaka kriminālatbildību.¹⁷

Latvijā, gluži kā citur pasaulē, terorisms tiek apspriests un piesaukts situācijās, kas aptver gan politiskajā telpā notiekošas vardarbības izpausmes, gan ikdienas vidē sastopamās psiholoģiskās cilvēku ietekmēšanas tehnikas. Jautājumi par terorismu nav tikai daļa no mediju vai ikdienas saziņas telpas. Akadēmiskajā vidē pētījumi par terorismu galvenokārt risināti politikas, jurisprudences vai sociālo zinātņu jomās. Savukārt tematu izvēlē ir redzama pievēršanās jautājumiem par terminu skaidrību juridiskā nozīmē, vardarbīgu norišu izcelšanās iemesliem, terorisma apkarošanas metodēm un pastāvošo normu un ideoloģiju ietekmēm uz cilvēku kā indivīdu un sabiedrību kā veselumu.

Latvijas Universitātes e-resursu repozitorijā ir atrodami vairāk nekā 150 darbi jurisprudencē un aptuveni 100 darbi politikas zinātnēs, kur terorisms ir galvenais vai blakus temats, un to aplūko attiecībā pret valstu likumiem, spriežot, kas būtu vai nebūtu jāmaina vai jānostiprina. Darbu skaita ziņā nākamā nozare ir komunikācijas un sociālās zinātnes ar apmēram 130 darbiem, kur teroram vai terorisma jēdzienam pievēršas, cenšoties skatīties pāri vai "aiz" notikumiem, ieviešot plašāku izpratni par terorismu kā rīcību pret cilvēkiem vai diskriminējošu attieksmi pret kādu sociālo grupu. Visbeidzot, publicēto darbu neliela daļa terorismu aplūko pastarpināti kā daļu no vēstures, reliģijas vai saistībā ar bailu pārdzīvojumu. Vēstures nozarē ir ap 100 darbu, kuros parādās terora un terorisma jēdziens, bet tas tiek diferencēts kā kara elements vai terors kā daļa no revolūcijas.

Pētījumos par terorismu ir manāmas divas terorisma izpratnes iezīmes. Pirmkārt, raksturojošā definīcija paredz skatīt terorismu kā notikumu, kas pētījumus ievirza konkrēta notikuma vai teroristiskā grupējuma analizēšanā. Pētījumos tiek vērsta uzmanība uz teroristiskajām organizācijām (piemēram, "Al Kāidu" (*al-Qaeda*) vai "Islāma valsti" (*Daesh, ISIS*)), personībām vai reģioniem, kur terorisms ir novērots, piemēram, Tuvajiem Austrumiem (Sīriju, Irāku), Ziemeļāfriku (Lībiju) vai Centrāleiropu (Franciju un Vāciju). Pētnieki skaidro un pēta, kādi nosacījumi un ietekmes ļauj terorismam parādīties un kādēļ pat revolūcijas var tikt uzskatītas par teroristiskām. Savukārt, ja darbu galvenais pētījuma lauks ir NATO un Latvijas

¹⁶ 2018. gada publiskais pārskats. Rīga: Drošības policija, 33. lpp. Pieejams: <https://www.vdd.gov.lv/lv/noderigi/publikacijas/valsts-drosibas-dienests-publice-parskatu-par-dienestadarbibu-2018.-gada.art129> (skatīts 08.02.2020.).

¹⁷ Ibid.

likumdošana, tad autori pievēršas globālā, starptautiskā vai lokālā terorisma definēšanai. Definējot dažāda mēroga un izpausmju notikumus, mērķis ir analizēt normatīvos aspektus un pret terorismu vērstos projektus, lai apkarošana un sodīšana būtu morāli pamatota un atbilstoša terorisma izpratnei, kā arī jautājumus par to, kas būtu jādara, iestājoties mieram.

Otrkārt, terorisms tiek raksturots kā mērķis. Tas ļauj terorismu skatīt ne tikai kā konkrētu notikumu, bet arī kā ikdienā sajūtamam psiholoģisku vai fizisku ietekmēšanu vai ievainošanu. Terorisma jēdziens tiek paplašināts, līdz tas nav tikai vardarbīgs, lokālas izpausmes notikums, bet arī nenovērojams pārdzīvojums, kas attiecināms uz katra cilvēka ikdienu. Šāda veida terorisms rada iekšēju un ārēju cilvēka vides teroru. Izmantojot fenomenoloģisko un hermeneitisko metodi, tiek analizēti ne tikai pārdzīvojumi, bet arī fenomeni, ar kuriem sastopas dažādos dzīves brīžos, radot zināmu korelāciju starp ietekmēm un cilvēku un veidu, kā fenomens tiek uztverts un skaidrots.

Terorisma pētniecība

Nezināmi nezināmie

Izvērtējot mūsdienu preterorisma aktivitāšu idejiskos pamatus un terorisma pētniecībā valdošus pamatpostulātus, Ričards Džeksons (*Richard Jackson*) runā par t. s. epistemoloģisko krīzi terorisma pētniecībā.¹⁸ Ar to domāta zināšanu definēšanas problemātika, proti, jautājums par zināšanu kritērijiem, zināšanu avotiem un to iegūšanas metodēm. Džeksona analīzes uzskatāmais piemērs ir bijušā ASV aizsardzības ministra Donalda Rumsfelda (*Donald Rumsfeld*) kolorītā zināšanu klasifikācija: par ienaidniekiem pastāvēt trīs veidu zināšanas, proti, tas, ko mēs zinām, jeb *zināmi zināmie*; tas, ko mēs zinām, ka nezinām, jeb *zināmi nezināmie*; visbeidzot, tas, ko mēs nemaz nezinām, ka nezinām, jeb *nezināmi nezināmie*.¹⁹ Tieši pēdējais, proti, nezināmi nezināmie, kopš 11. septembra terorakta ir lielā mērā ietekmējuši terorisma pētniecības un preterorisma aktivitāšu idejisko orientāciju. Turklāt te nav runa par Sokrata filosofisko nezināšanu kā vadmotīvu izzināt pašam sevi, bet gan par epistemoloģisku normu, kas nosaka ikvienas pētniecības robežas.

“Al Kāidas” sekmīgais uzbrukums 2001. gada 11. septembrī ASV skaudri atgādināja par izlūkošanas dienestu nespēju paredzēt uzbrukumus Otrā pasaules kara laikā Pērlhārborā. Pēc kara ASV tika nodibināts Stratēģisko pakalpojumu dienests (*Office of Strategic Services*), kura uzdevums bija jebkuriem līdzekļiem nepieļaut vēl vienu šādu uzbrukumu. Uzbrukumi, kas notika 11. septembrī, lika domāt, ka iepriekšējās zināšanas acīmredzot ir bijušas ne tikai nepietiekamas vai aplamas, bet arī strukturāli nederīgas, jo ir nodarbojušās ar *zināmo*, bet apdraudējums taču

¹⁸ Jackson, R. “The epistemological crisis of counterterrorism”. *Critical Studies on Terrorism*, 8(1), 2015, pp. 33–54.

¹⁹ United States Department of Defense. *DoD News Briefing - Secretary Rumsfeld and Gen. Myers*. Pieejams: <https://archive.defense.gov/Transcripts/Transcript.aspx?TranscriptID=2636>. Kā, nedaudz ironizējot, norāda Slavojs Žižeks (*Slavoj Žižek*), Rumsfelds ir piemirsis ceturto zināšanu formu, kas nebūt nav mazāk svarīga: *nezināmi zināmie*, proti, psihoanalīzes apraktītā bezapziņa.

nākot no *nezināmā*. Padarot *nezināmi nezināmie* par pētniecības diskursa centrālo moto, transformējās arī viss pētniecības raksturs. To izsaka vismaz četri elementi: (1) iepriekšējo zināšanu noraidījums un pilnīgas nenoteiktības un nedrošības pieņemšana, citiem vārdiem, nākotnes draudu principiāla nezināšana; (2) ārkārtējs dogmatisms un pārspīlēta piesardzība, lai preventīvi, apsteidzoši kontrolētu nezinaamo; (3) principiāla iztēles un fantāzijas²⁰ leģitimizācija un institucionalizācija, iztēli padarot par pilnvērtīgu pētniecības un pretterorisma aktivitāšu instrumentu; (4) visbeidzot, *nezināmi nezināmie* kā zināšanu pamatformula spiež pieņemt “gaidīšanas režīmu” kā nepārejošu, ikdienišķu normu.

Kā norāda Džeksons, šī epistemoloģiskā orientācija tieši atbalsojas konkrētās darbībās gan pētniecībā, gan pētniecības organizēšanā, gan sabiedriskās dzīves pārvaldībā. Vispirms ārkārtas stāvoklis kļūst par jauno normu, kas vienlaikus nozīmē gan pamatotu, gan nepamatotu uzraudzības pasākumu uzplūdu, – no drošības kontroles rindām lidostās un masveida personas datu ievākšanas līdz radikalizācijas novēršanas pasākumiem un apsteidzošai uzraudzībai.

Šo tendenci var pamanīt arī Latvijā. VDD ieskatā, būtisks apdraudējuma avots ir teroristisku organizāciju propagandas salīdzinoši vienkāršā pieejamība tīmeklī, bet reakcija uz šiem draudiem varētu būt stingrāka tīmekļa kontrole. Savukārt VDD terorisma draudu līmeņu apraksts²¹ izšķir četrus līmeņus – zemu, paaugstinātu, augstu un īpaši augstu. Katrs no tiem ietver iepriekšējos un papildus jaunus piesardzības pasākumus. Tomēr arī te ir darīšana ar *nezināmajiem*. Piemēram, pat zema apdraudējuma gadījumā pastiprināti jāpievērš uzmanība “personām, kuras veic aizdomīgas fotografēšanas un filmēšanas aktivitātes” kritiskās infrastruktūras tuvumā. Kā tieši izskatās “aizdomīga fotografēšana”? Ja informācija par kritisko infrastruktūru ir slepena, kā var zināt, kur jāsāk uzmanīties no aizdomīgiem filmētājiem? Turpat lasāms, ka “jāpievērš uzmanība aizdomīgām personām, kuras izrāda pastiprinātu interesi par kritiskās infrastruktūras un cilvēku masveida pulcēšanās objektos īstenotajiem drošības pasākumiem”. Kā tieši izskatās “aizdomīgas personas”? Netālu lasāma norāde, ka aizdomīgas personas varētu būt tādas, kurām mugurā “laika apstākļiem nepiemērots apģērbs” vai jaušama “ilgstoša, bezmērķīga uzturēšanās .. cilvēku masveida pulcēšanās” vietās.²² Vai, piemēram, āra rokconcerta garlaikoti apmeklētāji, negaidīti sākoties lietum, jāuzskata par aizdomīgām personām?

Savukārt VDD informatīvajā bukletā “Radikalizācija” cita starpā ir nosauktas šādas brīdinošas pazīmes: rietumvalstu vērtību noliegšana vai nicināšana, demokrātijas, dzimumu līdztiesības un seksuālo minoritāšu tiesību noliegšana; izteikti rasistisku uzskatu paušana, naidīga nostāja pret imigrantiem; interese par

²⁰ Neilgi pēc 11. septembra uzbrukumiem tika noorganizēts trīs dienas ilgs samits Dienvidkalifornijas Universitātes Radošo tehnoloģiju institūtā, kurā uzaicināja piedalīties pretterorisma nozares amatpersonas un Holivudas scenāristus, režisorus, producentus. Skat. Frank, M. *The Cultural Imaginary of Terrorism in Public Discourse, Literature, and Film*. London: Routledge, 2017, pp. 1–6.

²¹ *Rīcība terorisma draudu gadījumā*. Rīga: Valsts drošības dienests. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/lv/noderigi/publikacijas/riciba-terorisma-draudu-gadijuma.art26> (skatīts 08.02.2020.).

²² Ibid.

notikumiem konfliktu reģionos, kur darbojas teroristiskas organizācijas; interese par šaujamočiem, sprāgstvielām, paramilitāra rakstura aktivitātēm; aizraušanās ar vardarbīgām spēlēm virtuālajā vidē.²³ Var tikai piekrist piebildei pazīmju galā, ka atsevišķas pazīmes vēl nebūt nenozīmē, ka persona ir radikalizējies terorists. Tomēr būtiskākais šeit ir tas, ka jebkādi pūliņi nosaukt terorista vai radikāļa pazīmes ir lemti neveiksmei vismaz divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, radikalizācijas cēloņi var būt neskaitāmi, sākot no ārkārtīgi infūmām līdz plaša mēroga sabiedriskām problēmām. Otrkārt, šādi abstrakti saraksti atspoguļo varas diskursa pieņēmumus par to, kam vajadzētu būt atbilstošām pazīmēm.

Nezināmā nezināšana noved pie baiļu politikas institucionalizācijas. Gaidot potenciālu teroraktu un līdz ar to ļaujoties morālai panikai, pieaug politisko manipulāciju iespējamības risks, jo draudu līmeni, kas pamatots ar bailēm no nezināmā (bet *gan jau* klātesošā), nosaka varas struktūras. Tā, piemēram, VDD secinājums, ka teroristiskās organizācijas var izmantot bēgļu plūsmu, lai uz Eiropu nosūtītu potenciālos teroristus, nav tikai patiesi vai aplams apgalvojums, tas ir politiski strīdīgs temats, ko ne viena vien politiskā partija ir izmantojusi savā aģitācijā – gan imigrācijas atbalstītāji, gan pretinieki. Vērts pieminēt, ka VDD gada pārskatos sadaļā par pretterorismu ir aplūkots tikai islāmiskais terorisms, bet “galēji labējās un galēji kreisās ideoloģijas atbalstītāju radītie riski ir apskatīti Konstitucionālās iekārtas sadaļā”; arī Krievijas īstenotais ideoloģiskais karš ir skatīts citā sadaļā. Šāds nodaļu sadalījums nav ne pareizs, ne nepareizs, bet gan ilustratīvs. Tas parāda, ka terorisms tiek definēts ideoloģisko ideju robežās.

Epistemoloģiskās krīzes sekas, kā norāda Džeksons, izpaužas, arī karojot pret nezināmiem teroristiem jeb nodarbojoties ar “riska mēdžmentu” vai “apsteidzošu novēršanu”. Tā kā pretinieks varot slēpties it visur, arvien lielāka nozīme terorisma apkarošanā ir apsteidzošajam karam pret visiem – gan savējiem, gan svešiniekiem. Neizbēgami tas izraisa daudz viltus trauksmju, jo pastāv morāls imperatīvs rīkoties apsteidzoši. Turklāt to ataino baiļu politika, kas pamāca, ka labāk būt piesardzīgam nekā vēlāk nožēlot.

Padarot *nezināmus nezināmos* par izziņas pamatu, izmainās ikvienas pētniecības, kā arī sabiedrisko diskusiju, politisko aktivitāšu priekšmets. Pētniecība attālinās no konteksta un idejisko sakņu vai psiholoģisko motīvu analīzes un tā vietā pievēršas nezināmās nākotnes paredzējumiem. Citiem vārdiem, pretterorisma politika pārorientējas no prevencijas kā cēloņu “ārstēšanas” uz apsteidzošo karu, ignorējot visus tos apstākļus, kuri teroristiskās darbības ir izprovocējuši. Visbeidzot, “epistemoloģiskā krīze” kavē pretterorisma pasākumu un godīgu politikas izvērtēšanu. Gluži otrādi, antizinašanu jeb nezināmu nezināmo kontekstā, kur izziņu aizstāj spekulāciju sacensības, nepierādāmas zināšanas aizstāj adekvātu izvērtējumu.

Gan terorisma pētniecība, gan pretterorisma aktivitātes, nezināšanu padarot par izziņas pamatu, kļūst antiintelektuālas un dekontekstualizētas, bet vietā atliek tikai akla rīcība, kas, protams, mēdz būt sekmīga, taču reti tā ir izprotaša. Atmetot vecās zināšanas, kas neko nevar pateikt par nezināmo, pētniecībai ir jāsakas no jauna, bet

²³ *Radikalizācija*. Rīga: Valsts drošības dienests. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/?rt=documents&ac=download&id=48> (skatīts 08.02.2020.).

tas nemaz nav iespējams, jo nezināms nezināmais pēc savas būtības nav izzināms. Pat ja tas taptu zināms, vajadzētu tūliņ domāt, ka acīmredzot kaut kas nav pareizi saprasts, jo nezināmais taču nevar būt zināms. Šāda domāšana teroristus pārvērš mītiskos tēlos, tiem piedēvējot gan transcendentālu ļaunumu, gan pārdabiskas spējas. Tā ir noburšana. Cilvēku, arī teroristu, izceļot ārpus konteksta, to ne tikai atbrīvo no pilsoniskas vai morālas atbildības, bet vienlaikus tiem arī piebur nepamatotu pārcilvēciskumu. Raugoties no cilvēkzinātņu skata punkta, šāda epistemoloģiskā orientācija ir, mazākais, smieklīga, bet tā var būt arī klaji kaitīga, ja aplamās situācijās izmanto aplamus risinājumus. Iespējamais risinājums ir humanitāro zinātņu pamatīgāka integrēšana terorisma pētniecībā.

Terorisma kritiskā pētniecība

Terorisma kritiskās pētniecības (TKP, *critical terrorism studies*) izveidošanos un attīstību kopš 2007. gada ir virzījuši uz priekšu gan iebildumi pret pastāvošo ortodoksiju jeb ierasto terorisma pētniecību (ITP), gan, pozitīvā skatījumā, jaunu pētniecisku interešu formulēšana. Par īpaši nozīmīgu brīdi terorisma pētniecībā iezīmējās “Al Kāidas” efektīvie un efektīgie terorakti 2001. gadā, kas islāmisko terorismu novietoja gan sabiedrības, gan drošbnieku, gan pētnieku uzmanības centrā. Būdami iespaidīgākie, tie nebūt nebija pirmie uzbrukumi. 90. gados, piedzīvojuši vairāk neveiksmju nekā panākumu, “Al Kāida” par savu darbības metodi izraudzījās terorismu: 1993. gadā ar “Al Kāidu” saistīti pašdarbnieki veica spridzināšanu Ņujorkā, vienā no Dvīņu torņiem; 1998. gadā sarīkoja spridzināšanu vienlaikus divās ASV vēstniecībās — Nairobi, Kenijā, un Dāresalāmā, Tanzānijā, bet 2000. gada oktobrī saspirdzināja ASV karakuģi “USS Cole”. Pirms 1991. gada, kad uz pasaules vēl pūta aukstā kara vēji, terorismam bija cita nozīme gan semantiski, gan politiski. Tas bija pakārtots lielvaru interesēm, kas lietpratīgi virzīja sīkas ekstrēmistu grupas. Padomju Savienība Afganistānā sastapās ar “brīvības cīnītājiem” modžahediem, bet Rietumeiropā darbojās RAF (Vācijā) vai “Sarkanās brigādes” (Itālijā). Padomju Savienības sabrukums nozīmēja arī to, ka izbeidzās ierastā pretstāve un spēka balanss. No vienas puses, tas iezīmēja jūsmu par “vēstures beigām”, bet, no otras puses, radās vajadzība pēc jauna ienaidnieka. Islāmiskā terorisma uznāciens tādējādi bija gan atvieglojums, gan satricinājums. Izrādījās, ka vēsture tomēr pagaidām vēl nav beigusies un ienaidnieks ir atradies. Līdz ar to sākas jauns terorisma pētniecības posms, kas īsteno uzrāvienu piedzīvoja 2001. gadā. Tā saknes bija meklējamas ASV akadēmiskajā vidē, sociālo zinātņu nozares, it īpaši politikas un starptautisko attiecību, jomā, kur metodoloģijā lielā mērā valdīja pozitīvisma nostādnes.

Šādā kontekstā radusies, TKP par savu uzdevumu ir izvirzījusi daudzu pieņēmumu pārvērtēšanu. Viens no galvenajiem TKP celmlaužiem Ričards Džeksons publikācijā, kas ievadīja terorisma kritiskās pētniecības nozari kā vārdā nosauktu veselumu, identificē ITP trūkumus, kas vienlaikus ir arī TKP atspēriena punkti.²⁴

²⁴ Jackson, R. “The Core Commitments of Critical Terrorism Studies”. *European Political Science*, 6(3), 2007, pp. 244–251.

Pirmkārt, būtisks ITP trūkums ir analītiskais vājums un metodoloģiskā paviršība. Tā visskaidrāk izpaužas ne tikai kā vienkārši pārlieta paļaušanās uz sekundārajiem avotiem, bet arī kā pirmavotu atstāšana novārtā, kas skaidrojama gan ar ideoloģiski nosacītu nevēlēšanos, gan metodoloģiskiem ierobežojumiem. Tādējādi ir radies nepietiekami izstrādāts jēdzieniskais aparāts, ko pētnieki nemaz nevēlas konkretizēt. Terorisms tiek izprasts kā jauns fenomens, kas radies pēc 11. septembra terorakta un līdz ar to pastāv ārpus vēsturiskā, sociālā un politiskā konteksta. Tas ir novedis pie aprakstošas, nevis izzinošas pētniecības. Lūkojoties uz definīcijām, problēmas var saskatīt arī Latvijā. Piemēram, VDD izstrādātajā “Terorisma finansēšanas novēršanas stratēģijā” terorisms ir aprakstīts ārkārtīgi neskaidri un vispārīgi, definēšanas mēģinājumu padarot praktiski nelietojamu: “Teroristisku darbību pamatā visbiežāk ir personas vai personu grupas neapmierinātība ar noteiktiem apstākļiem. Šī neapmierinātība ar laiku var novest līdz radikalizācijai un terorismam.”²⁵ Kas tieši ir “neapmierinātība” vai “noteikti apstākļi”? Kādas tieši neapmierinātības noved pie tieši kādas radikalizācijas?

Otrkārt, ITP nereti ir cieši saistīta ar drošības un pretņemieru (*counter-insurgency*) nozari, kas savukārt ir politiski angažēta. Līdz ar to arī pētniecībā gan tīši, gan netīši iezīmējas valsts pozīciju atbalstoša ievirze, kas terorismu interpretē salīdzinoši viennozīmīgi. Pārlietu paļaujoties uz sekundārajiem avotiem un reproducējot jēdzienu šauru izpratni, veidojas terorisma mitoloģija, kam var būt maz sakara ar faktisko realitāti.

Treškārt, ITP mēdz būt ļoti saistīta ar valsts pārvaldi vai militāro industriju. Tā kā Latvijā militārā industrija gandrīz nemaz nepastāv, šāda problēma nav acīmredzama, tomēr citās valstīs, piemēram, ASV, tā ir sevišķi aktuāla. Kā atgādina Džeksons, ietekmīgo domnīcu “RAND Corporation” finansē ASV Gaisa spēki. Līdz ar to veidojas vārdos neizteikts interešu konflikts, kas ietekmē gan pētniecības virzienu, gan metodoloģiju, gan rezultātus. Tomēr vēl lielāka problēma, sekojot Mišela Fuko (*Michel Foucault*) idejām, ir viedokļa vairākuma jeb “epistēmiskās kopienas” nostiprināšanās. Izsakoties hermeneitikas jēdzienos, veidojas nozīmju tīkls, kas ievēl konkrētā interpretācijas laukā. Līdz ar to terorisma pētniecība zaudē brīvību izjautāt savus teorētiskos pamatus un mērķus.

Ceturtkārt, ITP metodoloģiskās orientācijas pamatā ir ne tikai *nezināmi nezināmie*, bet arī, Džeksona vārdiem, “problēmrisināšanas” pieeja, kas raksturīga sociālajām zinātnēm, jo sevišķi ASV un Lielbritānijā. Tas ir izzināšanas vadīšanas un realitātes atspoguļošanas modelis, kurā īstenība tiek saprasta kā dota, skaidra, pieejama, kā funkcionāls veselums, kurā anomālijas (piemēram, terorisms) ir atrisināma problēma. Šī pieeja nezaicina pati savu nozīmju sistēmu un kategorijas, to izcelsmi un varas attiecības. Tā drošības tematu skata šauri militārā vai tiesiskā izteiksmē, norobežojoties no plašāka cilvēkdrošības jēdziena. Šī pieeja noliedz vēsturiskumu un ignorē sociālo un vēsturisko kontekstu.²⁶ Šādas pieejas trūkums

²⁵ *Terorisma finansēšanas novēršanas stratēģija 2019.–2021. gadam*. Rīga: Valsts drošības dienests, 8. lpp. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/lv/noderigi/informativi-materiali/> (skatīts 02.02.2020.).

²⁶ Gunning, J. “A Case for Critical Terrorism Studies?” *Government and Opposition*, 42(3), 2007, p. 371.

un spēks vienlaikus ir pilnīga pašāvēība uz pastāvošo situāciju, nemēģinot izprast tās pamatā esošās noteiksmes, tostarp varas un ideju struktūras (diskursus), kas pašas varētu būt daļa no terorisma problēmas. Vienkārši sakot, problēmrisināšanas pieeja risina terorisma problēmu, neiedomājoties, ka pati ir daļa no problēmas. Cita TKP celmlauža, Žeroena Ganinga (*Jeroen Gunning*) vārdiem, ITP koncentrējas uz īstermiņa un tūlītējiem draudiem, kurus turklāt definē valsts varas elite, tos neieliekot plašākā vēsturiskā un sociālā kontekstā un nemaz nejaudājot, vai un kā pati valsts ir sekmējusi šo draudu rašanos. ITP pētnieciskā pieeja noliedz vēsturiskumu, terorismu kā fenomenu aplūkojot vispārīgi un dekontekstualizēti.²⁷

Valsts (ekonomika, politika), kultūras lomas ignorēšana ir nojaušama arī VDD dokumentos. Piemēram, vairākkārt kā būtisks radikalizācijas ierosinātājs ir minēta teroristisko organizāciju propaganda, kas upurus apmāna, pievilina un ievilina, bet ne ar vārdu nav minēti atgrūdošie faktori, piemēram, valstī pastāvošo sabiedrisko vērtību struktūra, tās trūkumi, sociāli nelabvēlīga gaisotne, nabadzība u. tml. Terorisma finansēšanas novēršanas stratēģijā lasāms, ka “Latvijā dzīvojošo musulmaņu interesi par teroristu ideoloģiju ir veicinājuši radikālās islāma interpretācijas sludinātāju un teroristisko grupējumu izplatītie propagandas materiāli, kā arī studijas valstīs, kurās ir izplatīta radikāla islāma interpretācija”.²⁸ Tiesa gan, apgalvojums “studijas valstīs, kurās ir izplatīta radikāla islāma interpretācija” vērtējams nevis kā cēloņsakarības apraksts, bet gan kā statistiska varbūtība. Tieši tāpēc var piekrist VDD vairākos gada pārskatos izteiktajai tēzei, ka par vienu no galvenajām radikalizēšanās riska grupām, kas potenciāli var iesaistīties teroristiskās darbībās, ir uzskatāmi konvertīti. Reliģijas sociologs Leons Mūsavi (*Leon Moosavi*) norāda, ka, neraugoties uz plaši izplatīto priekšstatu, ka reliģiskajai konvertācijai ļaujas “viegli ievainojami, ekscentriski cilvēki vai personas ar garīgām novirzēm”, atklājies, ka musulmaņu konvertīti savu izvēli pāriet islāmā bija racionāli un loģiski izsvēruši. “Viņi izpētīja islāmu, piedalījās dažādās debatēs, pat pretojās un izaicināja islāmu, pirms izlēma, ka viņi patiešām vēlas pāriet islāmticībā. Pretēji stereotipiem par musulmaņu konvertītiem un reliģiskajiem konvertītiem vispār, viņi bija aktīvi darbības subjekti, kuri paši noteica savus likteņus.”²⁹ Tas nozīmē, ka pašaušanās uz propagandas “maģisko spēku”, lai izskaidrotu fundamentālu dzīves lēmumu pieņemšanu, ir vismaz nepietiekama.

Atšķirības starp ITP un TKP ir metodoloģiski konceptuālas un ētiski normatīvas. Ganinga vārdiem, valdošā problēmu risināšanas pieeja ITP tiecas “terorista citādību” aplūkot no valstscentriskas paradigmas skata punkta, kas vienlaikus prasa norobežoties no centieniem saprast “citādo” intersubjektīvi, izmantojot interpretatīvas vai etnogrāfiskas metodes.³⁰ Pretēji ITP, kas atzīst pozitīvisma epistemoloģiskās

²⁷ Gunning, J. “A Case for Critical Terrorism Studies?” *Government and Opposition*, 42(3), 2007, p. 373.

²⁸ *Terorisma finansēšanas novēršanas stratēģija 2019.–2021. gadam*. Rīga: Valsts drošības dienests, 8. lpp. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/lv/noderigi/informativi-materiali/> (skatīts 02.02.2020.).

²⁹ Mūsavi, L. “Pāriešana islāmā Lielbritānijā: pārbaudījumi, kurus nākas pārvarēt musulmaņu konvertītiem”. *Reliģiski-filozofiski raksti*, Nr. 15, 2012, 104.–124. lpp.

³⁰ Gunning, J. (2007). *Ibid.*, p. 371.

nostādnes – objektivitāti un faktu neatkarību no subjekta – un tātad izmanto statistiskas un empīriskas metodes, TKP uzsver kultūras, sabiedrisko un politisko kontekstu.

ITP, tiecoties būt objektīva, terorismu objektivizē. Pētniecībā dominējošais pozitīvisms un socioloģiskās metodes nosaka to, ka sabiedrisko realitāti saprot kā datu un fakta kopumu, ko var interpretēt, izmantojot dabaszinātņu metodes, tostarp statistisko analīzi. Īsāk sakot, ITP paļaujas uz empīriski acīmredzamo, bet novēršas no “poēzijas”. Savukārt TKP, Džeikobsa Stampa (*Jacob L. Stump*) uzskatā, valda četri atšķirīgi metodoloģiskie virzieni: kritiskais reālisms, relacionisms, refleksīvisms, kā arī loģiskais pozitīvisms (TKP nenoliedz datu nozīmi pētījumā).³¹ Papildus var runāt arī par diskursa analīzi, feminismu, postkoloniālismu, etnogrāfiju, kritisko teoriju, vizuālo analīzi.³²

Līdzīgi kā Abdulvahhāba sekotāji noraida vahābisma apzīmējumu, arī ITP pārstāvji visdrīzāk noraidītu tādus apzīmējumus kā *ortodoksāls* vai *tradicionāls* (*orthodox/traditional terrorism studies*), uzstājot, ka ir gluži vienkārši “normāla” zinātne. ITP saknes ir meklējamas tādās sociālo zinātņu interpretācijās, kas sociālus fenomenus aplūko kā neatkarīgus faktus, proti, neuzskata kontekstu par nozīmīgu. Šī epistemoloģiskā orientācija ir saistāma ar pozitīvisma filosofiju un biheiviorisma psiholoģiju, bet terorisma sakarā tas nozīmē to, ka pētniecība nerēķinās ar vēsturiskajiem, sociālajiem, ekonomiskajiem, politiskajiem, ideoloģiskajiem nosacījumiem, jo terorisms tiek saprasts kā neatkarīgs sociāls fakts. Tā kā TKP metodoloģiskie un faktu ontoloģijas pieņēmumi ir citi, citāda ir arī pētnieciskā ievirze, kas uz sociālo zinātņu priekšmetiem raugās kā uz iesaistītiem veselumā. Džeksons uzsver, ka “terorisms savā būtībā ir sociāls fakts, nevis kails fakts” un tā iedaba nesakrīt ar vardarbīgu aktu pašu par sevi, bet ir atkarīga no konteksta, apstākļiem, nodoma un sabiedriskajām praksēm.³³ Šādu pieeju, kas atzīst, ka viens un tas pats vardarbīgais akts var gan būt, gan nebūt teroristisks, ne bez iemesla varētu dēvēt par sociālo konstruktīvismu, tomēr pārmetums (ja tas ir pārmetums) būtu pārsteidzīgs. TKP nenoliedz terorisma vai terorakta vardarbīgo realitāti – tā tikai runā par šā akta interpretēšanas praksēm.

ITP un TKP pretnostatījumā būtisku vietu ieņem attiecības ar valsti. Tā kā ITP netiecas problematizēt jēdzienus, lielākoties ar teroristiem saprot nevalstiskus grupējumus (“tumsas spēki”), bet otrā pusē redz valsti (“gaismas spēki”). Tomēr šāds skatījums ir vismaz tendenciozs, jo tiecas ignorēt tās terorisma formas, kas ir cieši saistītas ar valsti – gan tieši, gan pastarpināti. Var runāt par valsts veiktu teroru (sarkanais terors Padomju Savienībā) vai valsts sponsorētu terorismu (Irānas atbalsts “Hizbullāh” vai ASV atbalsts labējiem ekstrēmistiem Nikaragvā). Lai gan šīs jomas ir iespējams nodalīt, tomēr jāpatur prātā, ka to nošķirums ir ne tik daudz metodoloģisks, cik ideoloģisks.

³¹ Stump, J. L. “Methodology and the Critical Study of Terrorism”. Jackson, R. (ed.) *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*. London: Routledge, 2016, pp. 90–100.

³² See: Dixit, P., Stump, J. L. (eds.) *Critical Methods in Terrorism Studies*. London: Routledge, 2015.

³³ Jackson, R. “The Core Commitments of Critical Terrorism Studies”. *European political science*, 6(3), 2007, p. 247.

Savukārt TKP kā rietumnieciskā marksisma ietekmētās kritiskās teorijas atvasinājums uzsver zināšanu atkarību no varas struktūrām un lūko atsavināties no piesaistītības valstij un no šīs piesaistītības atvasinātajām dogmatiskajām zināšanām. Izsakoties vienkāršāk, TKP tiecas ne tikai no jauna palūkoties uz terorisma pētniecības priekšmetu, bet arī kritiski izjautāt pašu terorisma pētniecību. Pirmkārt, nenoliedzot pozitīvo (empīrisko) zinātņu sasniegumus un spējas, TKP uzsver zināšanu kontekstualitāti un atkarību no vēsturiskiem, valodiskiem, kultūras u. c. apstākļiem. Atkarībā no katra pētnieka filosofiskās piederības te var runāt par sociālo konstruktīvismu, diskursu analīzi, paradigmu maiņu, nozīmju horizontiem u. tml., tomēr vienojošais ir pieņēmums, ka pieejamās zināšanas nav noumenālas, tās nav kaili dati, kuri tik vien kā noliecoties metodiski jāuzlasa. Atbrīvošanās no epistemoloģiskā dogmatisma nozīmē arī starpdisciplināritātes un metodoloģiskā plurālisma iespējamību. Atsakoties no pozitīvisma dominances sociālajās zinātnēs, TKP terorisma pētniecībā paver iespēju uz zināšanām raudzīties interpretatīvi, piesaistot tādas jomas kā filosofija, lingvistika, kulturoloģija, etnogrāfija, antropoloģija u. c.

Tādējādi ITP nesaprotami notikumi TKP skatījumā kļūst saprotamāki. Piemēram, pašnāvnieku spridzinātāju temats ir izraisījis ne tikai islāma garīgo autoritāšu diskusijas, bet arī Rietumu komentētāju neizpratni. Usāma Bin Lādins reiz esot izteicies, ka “nāve mums ir tikpat mīļa, cik jums mīļa ir dzīve”. Filofofa Bodrijāra vārdiem, tā ir filosofiska un morāla blēdība, brīvprātīga uzspridzināšanās sajauc kārtis: “No mūsu vērtību sistēmas skata punkta viņi blēdās. Uz spēles likt savu dzīvību – tā ir šmaukšanās.”³⁴ Tomēr tas kļūst krietni saprotamāks, ja ņem vērā vēsturiskos un reliģiskos apstākļus. Mūsdienu pašnāvnieka mocekļa tēla saknes ir meklējamas Irānas–Irākas karā, un tam ir būtiska saikne ar mocekļības tematu, kas caurauž islāma šiisma virzienu. Iedvesmojušies no mocekļa Huseina tālā senatnē, jaunie irāņi brīvprātīgi devās mīnu laukos. Vēlāk pašnāvniekus sāka sekmīgi izmantot šītu kaujinieciskais grupējums “Hizbullāh”. Tikai aptuveni 20. gadsimta 90. gadu sākumā Palestīnā radikālais grupējums “HAMĀS”, atmetot sunnītu teologu bažas, veica pirmās t. s. mocekļības operācijas – spridzinātāju-pašnāvnieku uzbrukumus. Turpmāk sunnītu islāmistu aprindās lēnām nostiprinājās pieļāvums, ka šāda rīcība noteiktos apstākļos ir pieņemama.³⁵

TKP skatījumā terorisms ir nevis ideoloģija *per se* vai konkrēta politikas forma, bet gan rīks, ko izmanto konkrētās vēsturiskās situācijās. Pretēji ITP, kas savu metodoloģisko un ideoloģisko apsvērumu dēļ terorismu kā fenomenu mērķtiecīgi izolē, TKP to skata kā plašāka mēroga politiskās, ideoloģiskās cīņas izpausmes veidu. Šim apsvērumam ir būtiskas ētiskas un pētnieciski programmatiskas sekas. Ja pieņem, ka terorisms ir konkrēts un kontekstatkarīgs rīcības veids, tad izmainās arī pretterorisma pasākumu morālā pārākuma autoritāte.

Sekojošā Džeksona iecerei, būtu jāpieņem kritiskās pieejas sekas, proti, izrie- tošie ētiskie normatīvi. Kā Džeksons to pamatoti atgādina, terorisma pētniecībai

³⁴ Baudrillard J. *The Spirit of Terrorism*. Translated by Chris Turner. London: Verso, 2002, p. 23.

³⁵ Kepel, G. *Beyond Terror and Martyrdom: The Future of the Middle East*. Translated by Pascale Ghazaleh. Cambridge: Harvard University Press, 2008, pp. 80–98.

ir jāuzņemas īpaši liela atbildība, jo tās sniegtās definīcijas un interpretācijas tieši atsaucas uz kara vešanu, nosakot, ko drīkst vai nedrīkst nogalināt, *homo sacer*, ko drīkst spīdzināt u. tml. Tiesa gan, te filosofiski loģiskās argumentācijas saikne starp metodoloģiskajiem nosacījumiem un ētiskajām normām nav viennozīmīga. Lai nu kā, Džeksona un viņa biedru skatījumā TKP “ievēro cilvēku un sabiedrības universālās drošības vērtības un prioritātes, nevis tradicionālās, šauri definētās nacionālās drošības koncepcijas, kurās valstij ir pārsvars pār jebkuru citu dalībnieku”.³⁶ Turpat tālāk skaidrots, ka TKP pamatuzdevums ir tiekties pēc plaši izprastas emancipācijas, kas tiek saprasta kā cilvēku brīvības un cilvēciskā potenciāla īstenošana. Līdz ar to nevar noliegt, ka TKP būtiska sastāvdaļa ir pretestība valsts preterorisma politikai, kas tiek uzskatīta par neefektīvu un pat destruktīvu.

Atbilstoši sākotnējai iecerei TKP terorisma pētniecība tiecas rast tādus nevardarbīgus risinājumus, kas terorismu izbeigtu pavisam – gan no valsts, gan citu puses. Terorisma un teroristu pozīciju aplūkojot kontekstuāli, citiem vārdiem, empātiski, tā tiecas iedziļināties svešās vērtībās, lai saprastu rīcības motīvus. Līdz ar to, Džeksona vārdiem, TKP ir “Preterorisma projekts, kura pamatā ir cilvēka pamattiesības un vērtības, kā arī rūpes par sociālo taisnīgumu, vienlīdzību, strukturālās un fiziskās vardarbības un diskriminācijas izbeigšanu”.³⁷ Tas ir gan teorētisks, gan politisks pasākums, kas tiecas no jauna saprast terorismu un terorisma pētniecību, lai piedāvātu jaunus un labākus rīcības scenārijus.

Atskatoties uz paveikto, TKP pārstāvji ar nožēlu ir secinājuši, ka nozare nav daudz mainījies. Pēdējo 10 gadu laikā pasaule ir pieredzējusi vairākus nepārejošus karus pret terorismu, kuri turpinās joprojām. Tos ir pavadījusi morālā panika, kas sekmējusi drošības pasākumu vairošanos un preterorisma aktivitātes, kas tā arī nav vainagojušās ar terorisma izskaušanu.³⁸ ASV iebrukums Irākā nevis iznīcināja “Al Kāidu”, bet radīja vēl nopietnāku pretinieku – “Islāma valsti”. Tā arī nav daudz mainījies terorisma izpratne, par kuru lielākoties runā vai nu pavirši, vai arī ārkārtīgi tendenciozi, mistificējoši, iztēlojoties, ka tas ir kaut kāds ārpuscilvēcisks vai pat pārcilvēcisks spēks – tumsas un gaismas karš (piemēram, *Axis of Evil*).

Izvērtējot TKP devumu, var rasties šaubas par tā ētiski normatīvo ieceri, proti, tās utopiskumu un naivumu. Bažas var darīt arī brīžiem pārliedzīgā pašlaušanās uz kritiskās teorijas marksistiski ietonēto varas attiecību analīzi un emancipācijas sludināšanu. Tomēr katrā ziņā ir slavējama humanitāro zinātņu lomas revitalizēšana terorisma pētniecībā. Dekontekstualizēts terorisms pastāv tikai abstrakcijās. Tikmēr dzīvajā dzīvē jāsaskaras ar kontekstuālu terorismu.

Terorisma apkarošana un tainīgs karš

Aktualizējot tematu par vardarbības attiecībām ar atsevišķiem cilvēkiem vai sistēmām, TKP problematizē arī jautājumu par vardarbības izbeigšanu, t. i., par

³⁶ Jackson, R. “The Core Commitments of Critical Terrorism Studies”. *European political science*, 6(3), 2007, p. 249.

³⁷ Jackson, R. (2007). *Ibid.*, p. 250.

³⁸ Jackson, R., Toros, H., Jarvis, L., Heath-Kelly, Ch. “Introduction: 10 Years of Critical Studies on Terrorism”. *Critical Studies on Terrorism*, 10(2), 2017, pp. 197–202.

taisnīgu un humānu terorisma apkarošanu un terorisma cēloņu izskaušanu vai vismaz izpratni. Pieslejoties KTP skata punktam, humānisms atklājas ne tikai kā izglītošanās veids, kas bijis raksturīgs humānismam kā *studia humanitatis*. Humānisms kritiskajā pētniecībā parādās kā līdzeklis, kas nosaka veidu, kā labāk rūpēties par cilvēku un kā novērst vai aizturēt vardarbību. Terorismu un kara novēršanas centienus var interpretēt kā humānisma paveidu. Proti, humānisms atklājas kā rūpes par cilvēku, nodrošinot cilvēkam tādas apstākļus un tādas īpašības, kas ļauj cilvēkam būt cilvēcīgam.³⁹ Cilvēcība un cilvēks ir plašs vai pat nekonkrēts objekts, tomēr ir iespējams runāt par veidu, kā apkarot terorismu un mazināt destruktīvu ideoloģiju ietekmi, lai rezultātā cienītu cilvēka cilvēciskumu jeb humānisma filosofiskos un politiskos vadmotīvus.

TKP kā pētnieciskais virziens, kas ņem vērā cilvēka psiholoģismu, ļauj labāk saprast teroraktu iedarbību un analizēt radušās bailes vai nesapratni. Pievēršoties plašajam TKP izvirzīto jautājumu lokam, varētu jautāt, vai terorisma apkarošanas un taisnīga kara teorētiskie pamatojumi nav cieši sajūgti. Turklāt karš te nav jāsaprot tradicionālā formā (uzbrucējs un upuri), bet gan kā interešu sadursme, kas var izpausties arī kā terorisms.

Laikam ejot, ir ne tikai izveidojušies jauni kara pieteikšanas, sākšanas vai uzturēšanas reglamenti, bet arī parādījušās jaunas karamākslas tehnoloģijas un iespējas. Izmaiņas ir bijušas tik krasas un daudzpusīgas, ka šobrīd var runāt par kiberkaru, bioloģisko karu, kā arī par terorismu, kas kļūst par daļu no jaunajām kara formām.⁴⁰ Jauno vardarbības formu neparedzamības dēļ tiek radīta pastāvīgu bailu klātesamība.

Taisnīga kara mācības (*jus bellum justum*) pamatā ir pārdomas par valstiskas organizācijas nosargāšanu, cenšoties rast atbildes uz jautājumiem par to, kā pēc iespējas pareizāk, miermīlīgāk un ar mazākiem zaudējumiem tikt galā ar briesmošu vai esošo starpvalstu konfliktu. Līdz ar to taisnīga kara teorija izpaužas kā taisnīgas karošanas teorija.⁴¹ Taisnīga kara idejas mērķis ir sasniegt mieru ar mazāko cietušo skaitu un karot pareizu vadmotīvu vārdā, aizliedzot karošanu pašmērķīgas spēka apliecināšanas vai iekarošanas dēļ. Taisnīga kara mācībā var izšķirt trīs teorijas: par taisnīgumu pirms kara (*jus ad bellum*), par taisnīgumu karā (*jus in bello*) un teoriju par taisnīgumu pēc kara (*jus post bellum*).

Domātāji, politiķi un pētnieki, kas pievērsušies taisnīga kara mācībai, piemēram, Augustīns, Akvīnas Toms (*Thomas Aquinas*), Hugo Grocijs (*Hugo Grotius*), Fransisko Svaress (*Francisco Suarez*), Fransisko de Vitorija (*Francisco de Vitoria*), Karls fon Klauzevics (*Carl von Clausewitz*), mūsdienās Mihaels Volcers (*Michael Walzer*), sākotnēji ir aplūkojuši divas no trim taisnīga kara mācības teorijām: par taisnīgumu pirms kara un par taisnīgumu karā. Tā kā šajās divās teorijās uzsvars

³⁹ Bergoffen, D. B. "The Just War Tradition: Translating the Ethics of Human Dignity into Political Practices". *Hypatia*, 23(2), 2008, p. 79.

⁴⁰ Taylor, I. "Just War Theory and the Military Response to Terrorism". *Social Theory and Practice*, 43(4), 2017, p. 721.

⁴¹ Begby, E., Reichberg, G. M., Syse, H. (Eds.) *The Ethics of War: Classic and Contemporary Readings*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2006, p. 18.

ir nevis uz rūpēm par cilvēku, bet gan uz rūpēm par kopieni un valsti, svarīgāks bija jautājums par to, kā aizsargāties, nevis kā sekmēt izpratni par kara izcelšanos.

Līdz ar Imanuela Kanta (*Immanuel Kant*) izstrādāto darbu “Mūžīgu mieru” (*Zum ewigen Frieden*) un teoriju par kosmopolītismu aktualitāti ieguva teorija par taisnīgumu pēc kara. Tā ir ideja par karadarbību taisnīgumu un miera stāvokļa sasniegšanas nosacījumiem – kā panākt mieru, norādot uz ilgtermiņa miera uzturēšanas procesa nepieciešamību pēc kara pārtraukšanas.⁴² Teorija par taisnīgumu pēc kara pievērš uzmanību ne tikai valstiskajai drošībai un valsts iegūstamajam labumam, bet arī morālajam un ideoloģiskajam noslogojumam. Papildinātajā taisnīga kara idejā tika mainīts tas, kas ir un var būt taisnīgums.

Taisnīgums taisnīga kara mācības satvarā nozīmē, ka tiek ievēroti humāni nosacījumi, ar kuru palīdzību ir iespējams garantēt līdztiesību, cieņu un atbildību visām karojošajām pusēm un iesaistīto valstu nekarajošajiem civiliedzīvotājiem. Taisnīgs karš nozīmē, ka tiek ievērots taisnīgums, ko sekmē taisnīga kara mācības trīs teoriju sniegtie priekšnoteikumi, kuri jāņem vērā, uzsākot karu (piemēram, pareizs iemesls), karojot (piemēram, nošķirt ienaidniekus no sabiedrotajiem) un noslēdzot kara posmu (piemēram, kā pēc kara attiekties pret karojošajām valstīm).

Priekšnosacījumi tiek izmantoti, lai risinātu starpvalstu attiecības kara un pēc-kara laikā. Visai ilgi taisnīga kara teoriju pretstatīja terorismam, revolūcijām un cilvēku savstarpējiem konfliktiem. Iemesls nepiesaisīt kara teorijai citas vardarbības formas ir saistīts ar argumentu par leģitimējamu autoritāti (ar to tieši saprotot valsti, kas rīkojas savas un iedzīvotāju interešu vadīta) izmantot vardarbību. Teroristi nav valsts, tā ir grupa, kas pēc taisnīga kara mācības tradicionālās izpratnes nozīmē, ka nav iespējams runāt par nevalstiskas organizācijas attaisnotu vardarbības izmantošanu.⁴³ Taču taisnīga kara mācības trīs teorijas, piemērojot modernā kara izpratnei, spēj sniegt risinājumus terorisma apkarošanai.

Teorija par taisnīgumu pirms kara risina jautājumus par iespējām taisnīgi sākt karu, pieņemot, ka kara uzsākšana ir valstīm raksturīga rīcība agresīvu vai varaskāru konfliktu situācijās. Šīs teorijas galvenā pamatnostādne ir taisnīgs iemesls, pienācīga autoritāte, publiska kara pieteikšana, galējā iespēja, panākumu iespējamība un proporcionalitātes jautājums.⁴⁴

Teorijas par taisnīgumu pirms kara viena no galvenajām nostādnēm ir taisnīgs iemesls. Taisnīga iemesla nosacījums paredz izsvērt, vai nav iespējams atrisināt radušos konfliktus diplomātiski un vai, uzsākot karu, mērķis ir tikai aizsargāties pret uzbrucējiem. Taisnīgs iemesls ir cieši saistīts ar ideju par karu kā galējo, pēdējo instanci. Otra pamatnostādne, kas parādās šīs teorijas sakarā, ir pareizs nolūks. Runa nav par varaskāri vai autoritātes nostiprināšanu. Pareizs nolūks atspoguļojas kā racionāli vadīta izvēle: aizsargāšanās, brīvības izcīnīšana, kas paredz panākumu iespējamību, un ierobežotu nelietderīgu valsts postīšanu un cilvēku nogalināšanu.

⁴² Reichberg, G. M., Syse, H. (eds.) *Ethics, Nationalism, and Just War. Medieval and Contemporary Perspectives*. Washington, D. C.: The Catholic University of America Press, 2007, p. 85.

⁴³ Taylor, I. “Just War Theory and the Military Response to Terrorism”. *Social Theory and Practice*, 43(4), 2017, p. 717.

⁴⁴ Taylor I. (2017). *Ibid.*, p. 717.

Trešā pamatnostādne paredz pienācīgu autoritāti un publisku kara pieteikšanu, lai karu nevarētu pieteikt kurš katrs, uzurpējot valsts leģitimitāti un izmantojot vardarbību pēc saviem ieskatiem.

Teorija par taisnīgumu karā nosaka sešus principus, kurus ievērot kara laikā: pareiza autoritāte, pareizs nolūks, starptautisko likumu ievērošana, nošķiršanas (*discrimination*) princips jeb karojošo un nekarojošo nodalīšana, samērīguma princips un taisnīguma ievērošana pret karojošo valstu gūstekņiem.⁴⁵

Šīs teorijas pamatnostādnes ir starptautisko likumu ievērošana, arī nosacījums ievērot normas par atļautajiem ieročiem, un nošķiršanas princips, kas paredz taisnīguma un humānisma ievērošanu pret pretējo valstu gūstekņiem. Tādējādi tiek uzturēti labvēlīgi apstākļi pret kara gūstekņiem un tiem, kuri labprātīgi padodas. Šī teorija precīzāk izklāsta to, ka mūsdienās nedrīkst izmantot ķīmiskos un bioloģiskos ieročus, lai karš nekļūtu par neatļautu un netaisnīgu. Tiek ierobežoti ne tikai rīki, ar kuriem rīkoties, – tiek ierobežots un problematizēts arī samērīguma princips, ievērojot spēka mēru attiecībā pret vēlamo mērķi. Līdz ar teoriju par taisnīgumu karā tiek pievērsta uzmanība ekoloģijas un vides jautājumiem, kas paredzētu rūpēties par plānoto postāmo teritoriju, padomājot, vai tas ir nepieciešams un stratēģiski pareizs solis.

Teorija par taisnīgumu pēc kara (pēckara taisnīgums) risina jautājumus par kara izbeigšanu, kad ir sasniegts vai jāsasniedz kara trešais – noslēguma – posms. Šīs teorijas galvenie nosacījumi ir samērīguma, publiskuma princips, likumu nosargāšana (*rights vindication*), nošķiršanas jeb nodalīšanas princips, kompensācijas princips un rehabilitācijas jeb atjaunošanas princips.⁴⁶

Šīs teorijas galvenie nosacījumi paredz samērīguma un publiskuma principu: jāvienojas par kara noslēgšanu atbildīgi, racionāli aprēķinot, kas ir tie likumi, kurus var pārveidot, pievienot katras dalībvalsts vai cietušo valstu jaunajiem statūtiem. Likumu nosargāšana paredz pamatlikumu respektēšanu un to likumu pārveidi, kuri tika pārkāpti, uzsākot karu.⁴⁷ Nošķiršanas princips nosaka to, ka karā un pēckara procesā ir jānodala karojošie no nekarojošajiem. Nošķiršana paredz, ka sods būs taisnīgi sadalīts starp tiem, kas karā bija iesaistīti, un tiem, kas tika iesaistīti piespiedu kārtā. Kompensācijas princips regulē līgumu slēgšanas taisnīgumu, kas paredzēts, lai veicinātu vienlīdzību starp karojošajām pusēm (tā saucamajiem “uzvarētājiem” un “zaudētājiem”) un nerastos, piemēram, destruktīva ekonomiskā situācija.⁴⁸ Rehabilitācijas princips, līdzīgi kā kompensācijas princips, ir saistīts ar labvēlīgas vides radīšanu, lai valstu atjaunošana un rekonstrukcija būtu iespējama. Šis princips nosaka to, ka jāmaina valsts sistēma gan politiskā, gan izglītības līmenī, gan ideoloģijas laukā.

⁴⁵ Taylor I. (2017). *Ibid.*, p. 718.

⁴⁶ Taylor I. (2017) *Ibid.*, p. 718. Skat. Aḡi Cuce, X. *Справедливая война? О военной мощи, этике и идеалах*. Москва: Весь Мир, 2006, сс. 131–132.

⁴⁷ McCready, D. “Ending the War Right: *Jus Post Bellum* and the Just War Tradition”. *Journal of Military Ethics*, 8(1), 2009, p. 75.

⁴⁸ Reichberg, G. M., Syse, H. (eds.) *Ethics, Nationalism, and Just War. Medieval and Contemporary Perspectives*. Washington, D. C.: The Catholic University of America Press, 2007, p. 210.

Teorijas par taisnīgumu pirms kara, tā gaitā un pēc kara tiešā mērā risina tradicionāla kara tematiku, tomēr nav nepārvaramu šķēršļu šo mācību attiecināt uz cita veida organizētas vardarbības kontrolēšanas vai novēršanas jautājumiem. Lai paplašinātu tradicionālo taisnīga kara mācību, var uzdot jautājumus par mūsdienu karošanas praksēm: vai vispār ir iespējams skaidri nošķirt karu no terorisma? Vai kara pieteikšana ir mūsdienu kara sastāvdaļa?⁴⁹ Vai terorisma kontekstā ir iespējams nošķirt vainīgo un nevainīgo?

Minētās nav vienīgās aktuālās taisnīga kara mācības problēmas. Terorisma kontekstā, un it īpaši epistemoloģiskās krīzes kā *nezināma nezināmā* apstākļos, kara vešanā arvien nozīmīgāks kļūst gaidīšanas režīms, kas paredz noteiktus sagatavošanās pasākumus un apsteidzošas darbības, tostarp izlūkošanu, kontroli, preventīvus uzbrukumus. Tas ir cieši saistīts ar jautājumiem, kā beigt karu un sagatavoties nākamajam uzbrukumam. Pastāvīgā uzbrukuma gaidīšana un ar to saistītie apkaršanas pasākumi liek rēķināties ar jaunām modernā kara un vardarbības formām, kas var pārķāpt reglamentus. TKP, tāpat kā taisnīga kara pētniecība, uzsver valsts lomu terorisma definēšanā un apkaršanas veidu plānošanā. Valsts, sekmējot noteiktu pētniecisku ievirzi, veicina jēdzienisku nošķirumu starp valsti kā leģitīmu spēku un teroristiem kā nevalstisku spēku, kas savukārt ir nelegitīms. Veidojoties jaunām kara formām un jauniem jēdzieniem un pat attīstoties taisnīga kara mācībai, notiek pārdefinēšanas process. Pat terorisms tiek skatīts kā viens no vardarbības veidiem, kas ir padarāms taisnīgāks.

Iemesls, kādēļ jāuzlabo taisnīga kara mācība (daudzi tās priekšnosacījumi, piemēram, taisnīgs iemesls, pēdējā instance, autoritātes leģitimitāte un proporcionālitate) un jāpaplašina terorisma pētniecības lauks,⁵⁰ tiek saistīts ar mūsdienīgā kara izpausmes daudzveidību un mainīgumu. Mūsdienu kara kontekstā nav iespējams runāt par samērīgumu vai autoritāti, jo visbiežāk šos priekšnosacījumus ir grūti ievērot un skaidri definēt. Ir zināmi reģioni vai valstis, kas izziņo uzbrukumus draudus, taču nav skaidrs, vai tie, kuri izsaka draudus, ir daļa no valsts vai reģiona un vai viņu mērķis ir uzbrukt tikai konkrētai struktūrai vai cilvēku sabiedrībai kopumā. Nav iespējams noteikt sagādātā posta apmērus, un nav skaidras pārvaldības, pie kā vērsties. Drīzāk kara gaitā nostiprinās karojošās interešu grupas, kur katra pārstāv savu nostāju kādā ekonomiskā, ideoloģiskā u. tml. jautājumā. Spilgts šādas neskaidrības piemērs ir dažādo teroristisko organizāciju savstarpējie konflikti Sīrijā un Irākā pēc 2013. gada, kad, neskaitot daudzas un dažādas sīkākas grupiņas, atklāti konfliktēja "Al Kāida", "an Nusra fronte" un "Islāma valsts".

⁴⁹ Atsevišķs, padziļināts izpētes vērts temats būtu eifēmismu lietojums karadarbības aprakstos. Piemēram, bombardēšanu vai apšaudi ar raķetēm dēvē par "kinētiskām militārām darbībām" (*kinetic military action*), karadarbību par "konfliktiem" un militāru iejaukšanos par "operācijām", noslepkavotos civiliedzīvotājus par "blakusefektu" vai "papildu kaitējumu" (*collateral damage*), spīdzināšanu par "uzlabotiem nopratināšanas paņēmieniem" (*enhanced interrogation techniques*) utt. Eifēmismu lietošana, precīzi izpildot savu valodisko funkciju, apgrūtina gan definēšanu, gan adekvātu tiesisku izvērtējumu.

⁵⁰ Fotion, N. *War and Ethics. A New Just War Theory*. London: Continuum, 2007, p. 110.

Bieži terorisms nav savietojams ar taisnīga kara mācību, jo nav zināms, kas, kad un kur grasās uzbrukt, kādas ir prasības un nosacījumi.⁵¹ Gan modernā hibrīdkara, gan terorisma gadījumos ir ārkārtīgi grūti ievērot nošķiršanas principu, jo ikvienu var uzskatīt par potenciālu draudu.⁵² Šī ideja ir atvasināta no uzskata, ka modernā kara ētika risina, kā sasaitīt individuālo morāli ar institucionālo politiku. Par kara postu atbildīgas ir ne tikai valstis (institucionālais līmenis), bet arī ikviens indivīds, no kura tiek prasīta morāla atbildība (individuālais līmenis).⁵³ Līdz ar to vairs netiek šķiroti, kurš ir vai nav vainīgs. Turklāt ideoloģiskie un reliģiskie nosacījumi, ļaujot pretinieka pusē gandrīz visu, ja ne visu sabiedrību uzlūkot kā principiālus ienaidniekus, moderno karu padara īpaši neparedzamu un postošu.⁵⁴ Līdz ar to teorija par taisnīgumu pēc kara un ideja par moderno karu un terorisma apkarošanas praksēm ne tikai mudina pievērst uzmanību taisnīgiem nosacījumiem un ārējās valsts drošības nodrošināšanai, bet arī tiecas ievērot samērību un visu pušu iesaistīšanos, lai vardarbības uzsākšanas iemesli tiktu novērsti.

Mūsdienās diskusijās par taisnīgu karu galvenā nozīme ir stabilitātes un kārtības, kā arī miera stāvokļa uzturēšanas un taisnīguma ievērošanas nosacījumiem. Pēckara taisnīguma teorija ir vērsta nevis uz to, lai analizētu vardarbību vai attaisnotu konkrētus kara posma gadījumus, bet gan uz to, lai sniegtu taisnīgumu un stabilitāti. Taisnīga kara mērķis ir radīt labvēlīgus apstākļus karā un pēc tā. Pieņemot, ka karš nav novēršams cilvēku dabas dēļ, taisnīga kara mācība noteic, ka nepieciešams kara norisi padarīt paciešamāku un pēc iespējas vieglāk atrisināmu, kā arī humānāku. Galvenie nosacījumi ir veicināt sekmīgāku sadarbošanos, konfliktu risināšanu, atkopšanos un mazināt situācijas, kas radītu nākamos kara uzplaiksnījumus. Līdz ar to, lai gan karš un terorisms savā būtībā ir politiskas un vardarbīgas aktivitātes ar nolūku īstenot savas intereses, šie akti varētu būt taisnīgi, ja to mērķi būtu tikumīgi un ņemtu vērā cilvēku labklājību. Taisnīga kara mācības uzdevums ir risināt kara legītimēšanas nosacījumus, saglabājot cieņu pret cilvēka iesaistīšanu plašākā politiskās gribas un darbības izpausmes kontekstā, kas pārvar tradicionālu starpvalstu attiecību līmeni. Mūsdienu islāmiskā terorisma inovācija savā ziņā ir spēja ārkārtīgi ātri un efektīgi pielāgoties plašākām laikmeta transformācijām. Runa ir ne tikai par tehnoloģisko inovāciju aprobēšanu, bet arī par sabiedriskās organizācijas principiem starpvaldības periodos (izsakoties Zigmunda Baumana un Antonio Gramši jēdzienos, runa ir par mūsdienu *interregnum*), kuros nācijvalstīm ir arvien grūtāk risināt aktuālās problēmas, tostarp jautājumus par taisnīga kara vešanu.

⁵¹ Šis sarežģītums ne vienmēr ir attiecināms, jo vispārīgi brīdinājumi ir izteikti. Usāma Bin Lādins pirms 11. septembra teroraktiem bija vairākkārt uzrunājis "amerikāņu tautu", izteicis vispārīgus draudus, kā arī, ievērojot islāma noteikumus, aicinājis pievienoties islāma ticībai.

⁵² Pavković, A. "Terrorism as an Instrument of Liberation A Liberation Ideology Perspective". Meggle, G., Kemmerling, A., Textor, M. (eds.) *Ethics of Terrorism & Counter-Terrorism*. Ontos: Heusenstamm, 2005, p. 248.

Skat arī Reichberg, G. M., Syse, H. (eds.) *Ethics, Nationalism, and Just War. Medieval and Contemporary Perspectives*. Washington, D. C.: The Catholic University of America Press, 2007, p. 8.

⁵³ Pavković, A. (2005). *Ibid.*, pp. 248–249. Skat. arī: Lee S. P. *Ethics and War: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, p. 8.

⁵⁴ Fotion, N. *War and Ethics. A New Just War Theory*. London: Continuum, 2007, p. 122.

Cilvēkzināšanas arī karā un terorismā

Terorisma pētniecības atkarība no *nezināmiem nezināmajiem* ir izmainījusi arī pētniecības raksturu. Epistemoloģisko krīzi raksturojošo elementu – (1) iepriekšējo zināšanu noraidījums un nenoteiktības pieņemšana; (2) dogmatisms un apsteidzoša kontrole; (3) fantāzijas leģitimizācija un institucionalizācija; (4) gaidīšanas režīms – sekas ir terorisma kā pētniecības priekšmeta dekontekstualizācija, kas vienlaikus nozīmē arī atsacīšanos no cilvēka cilvēciskuma, citiem vārdiem, antihumānismu. ITP pētniecības prakse ir skaudri izpaudusies, piemēram, ASV īstenotajā “Karā pret terorismu” (*War on Terror*), tiecoties leģitimēt banālu dihotomiju starp “labajiem un sliktajiem”. No otras puses, uz kara taisnīgumu atsaucas arī organizācijas, kuras ne bez iemesla bieži dēvē par teroristiskām – gan “Islāma valsts”, gan “Al Kāida”, gan arī “Hizbullāh”.⁵⁵ Nenoliedzot ITP sasniegumus, aprakstot teroristisku aktivitāšu operacionālo līmeni, šāda pieeja zaudē saikni ar vēsturisko, ideoloģisko, ekonomisko, politisko, kultūras, kā arī reliģisko kontekstu. Ignorējot šos apsvērumus, mazinās izredzes izprast terorismu kā jēgpilnu fenomenu. Taču, ja nav “jēgas”, nav arī saprašanas. ITP kā specifiska pieeja ne tikai sniedz noteikta veida aprakstus, bet arī pamato pretterorisma, proti, kara vešanas, veidu. Tas ir jautājums par taisnīgu karu – vai un kā var pamatot pretterorisma aktivitātes, kā arī: cik tās ir efektīvas.

Taisnīga kara mācība nodarbojas ar vardarbības izmantošanas leģitimēšanu. Tomēr tas nenozīmē, ka ar savu nolūku un interešu publisku paušanu ir pietiekami, lai iegūtu tiesības uzbrukt, izmantot vardarbību. Tiklīdz ir runa par cilvēciskām vērtībām, t. i., cilvēka cilvēciskumu gan individuālā, gan sabiedriskā līmenī humānisma garā, tad informēšana un apziņošana par savstarpējiem konfliktiem nav pietiekama, jo nepieciešams ne tikai tiesisks, bet arī morāls pamatojums, kas ņem vērā vispārcilvēciskas vērtības.

Terorisma un kara pētniecība, kas pievēršas tikai politiskiem un ekonomiskiem aspektiem, var radīt ačgārnu iespaidu par visu to sarežģītību, ar ko jāsaskaras taisnīga kara argumentācijai. Cienot humānisma tradīciju, TKP un taisnīga kara mācība vērs uzmanību uz kultūrā iesakņotu cilvēku motīviem, kā arī faktoriem, kuri nosaka izpratni par terorismu un karu. Turklāt te jāuzsver, ka ne TKP, ne taisnīga kara mācība nav centieni attaisnot vardarbīgus aktus, – tā ir pieeja, kas tiecas nojaukt epistemoloģiskas un ideoloģiskas robežas, lai terorismu un karu aplūkotu *aiz* morāliskās “labs un ļauns” dihotomijas robežas.

Terorisms, tāpat kā karš, transformējas, un līdz ar to ir kritiski jāizvērtē šo vardarbības formu izpratne. Humānisms kā cilvēka atbildības atzīšana organizētas vardarbības kontekstā gluži vienkārši ir metodoloģisks pamatnosacījums, kas mudina pētnieciskajā darbā ņemt vērā cilvēka cilvēciskumu. Tātad gan karš, gan terorisms būtu jāaplūko nevis kā *kails notikums*, bet gan kā *ietērpts notikums*.

⁵⁵ Par taisnīga kara konfliktā starp Izraēlas valsti un organizāciju “Hizbullāh” skat.: Aboultaif, E. W. “Just war and the Lebanese resistance to Israel”. *Critical Studies on Terrorism*, 9(2), 2016, pp. 334–355.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. 2013. gada publiskais pārskats. Rīga: Drošības policija. Pieejams: <http://dp.gov.lv/lv/?rt=documents&ac=download&id=1> (skatīts 08.02.2020.).
2. 2016. gada publiskais pārskats. Rīga: Drošības policija. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/lv/noderigi/publikacijas/drosibas-policija-publice-parskatu-par-dienesta-darbibu-2016.-gada.art70> (skatīts 12.02.2020.).
3. 2018. gada publiskais pārskats. Rīga: Drošības policija. Pieejams: <https://www.vdd.gov.lv/lv/noderigi/publikacijas/valsts-drosibas-dienests-publice-parskatu-par-dienesta-darbibu-2018.-gada.art129> (skatīts 08.02.2020.).
4. Aboultaif, E. W. "Just war and the Lebanese resistance to Israel". *Critical Studies on Terrorism*, 9(2), 2016, pp. 334–355.
5. Atran, S. "Why ISIS has the potential to be a world-altering revolution". *Aeon Essays*, 2015. Pieejams: <https://aeon.co/essays/why-isis-has-the-potential-to-be-a-world-altering-revolution> (skatīts 08.02.2020.).
6. Baudrillard, J. *The Spirit of Terrorism*. Translated by Chris Turner. London: Verso, 2002.
7. Begby, E., Reichberg, G. M., Syse, H. (Eds.) *The Ethics of War: Classic and Contemporary Readings*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2006.
8. Bergoffen, D. B. "The Just War Tradition: Translating the Ethics of Human Dignity into Political Practices". *Hypatia*, 23(2), 2008, pp. 72–94.
9. Dixit, P., Stump, J. L. (eds.) *Critical Methods in Terrorism Studies*. London: Routledge, 2015.
10. *European Union Terrorism Situation and Trend Report 2019*. Pieejams: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/terrorism-situation-and-trend-report-2019-te-sat> (skatīts 03.02.2020.).
11. Fotion, N. *War and Ethics. A New Just War Theory*. London: Continuum, 2007.
12. Frank, M. *The Cultural Imaginary of Terrorism in Public Discourse, Literature, and Film*. London: Routledge, 2017.
13. Gunning, J. "A Case for Critical Terrorism Studies?" *Government and Opposition*, 42(3), 2007, pp. 363–393.
14. Jackson, R. "The Core Commitments of Critical Terrorism Studies". *European political science*, 6(3), 2007, pp. 244–251.
15. Jackson, R. "The epistemological crisis of counterterrorism". *Critical Studies on Terrorism*, 8(1), 2015, pp. 33–54.
16. Jackson, R., Toros, H., Jarvis, L., Heath-Kelly, Ch. "Introduction: 10 Years of Critical Studies on Terrorism". *Critical Studies on Terrorism*, 10(2), 2017, pp. 197–202.
17. Kepel, G. *Beyond Terror and Martyrdom: The Future of the Middle East*. Translated by Pascale Ghazaleh. Cambridge: Harvard University Press, 2008.
18. Krenberga, O. "Ekskluzīva intervija ar "Daīš" savervēto Mārtiņu: Esmu vilies "Islāma valstī"". *LSM*, 2016. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/ekskluziva-intervija-ar-dais-saverveto-martinu-esmu-vilies-islama-valsti.a216068/> (skatīts 12.02.2020.).
19. Lee, S. P. *Ethics and War: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
20. McCready, D. "Ending the War Right: *Jus Post Bellum* and the Just War Tradition". *Journal of Military Ethics*, 8(1), 2009, pp. 66–78.
21. Mūsavi, L. "Pāriešana islāmā Lielbritānijā: pārbaudījumi, kurus nākas pārvarēt musulmaņu konvertītiem". *Reliģiski-filozofiski raksti*, Nr. 15, 2012, 104–124. lpp.
22. Pavković, A. "Terrorism as an Instrument of Liberation A Liberation Ideology Perspective". Meggle, G., Kemmerling, A., Textor, M. (ed.) *Ethics of Terrorism & Counter-Terrorism*. Ontos: Heusenstamm, 2005.
23. *Pew Research Center Globally, People Point to ISIS and Climate Change as Leading Security Threats*. 2017. Pieejams: <https://pewrsr.ch/2V1rVUD> (skatīts 04.02.2020.).

24. Putinceva, K. Dzintarzeme nav nobriedusi citām rasēm. *Diena*, 2015. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/dzintarzeme-nav-nobriedusi-citam-rasem-14101222> (skatīts 08.02.2020.).
25. *Radikalizācija*. Rīga: Valsts drošības dienests. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/lv/?rt=documents&ac=download&id=48> (skatīts 08.02.2020.).
26. Reichberg, G. M., Syse, H. (eds.) *Ethics, Nationalism, and Just War: Medieval and Contemporary Perspectives*. Washington, D. C.: The Catholic University of America Press, 2007.
27. *Rīcība terorisma draudu gadījumā*. Rīga: Valsts drošības dienests. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/lv/noderigi/publikacijas/riciba-terorisma-draudu-gadjuma.art26> (skatīts 08.02.2020.).
28. Shanahan, T. "The Definition of Terrorism". Jackson, R. (ed.) *The Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*. New York: Routledge, 2016.
29. Schreurs, M. "Humanism and Terrorism: On the Dialogic Imagination of a Grotesque Reality". *Journal of Constructivist Psychology*, 31(1), 2018, pp. 39–53.
30. Schuurman, B. "Topics in terrorism research: reviewing trends and gaps, 2007–2016". *Critical Studies on Terrorism*, 12(3), 2019, pp. 463–480.
31. Schuurman, B. "Research on Terrorism, 2007–2016: A Review of Data, Methods, and Authorship". *Terrorism and Political Violence*, 2018.
32. Silke, A. (ed.) *Research on Terrorism: Trends, Achievements and Failures*. London; Portland: Frank Cass, 2004.
33. Stašulāne, A., Priede, J. "Politiskais un pilsoniskais naratīvs: Latvijas musulmaņu jauniešu politiskās līdzdalības noteicošie faktori". *Reliģiski-filozofiski raksti*, Nr. 18, 2015, 62.–86. lpp.
34. Stump, J. L. "Methodology and the Critical Study of Terrorism". Jackson, R. (ed.) *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*. London: Routledge, 2016.
35. Taylor, I. "Just War Theory and the Military Response to Terrorism". *Social Theory and Practice*, 43(4), 2017, pp. 717–740.
36. *Terorisma finansēšanas novēršanas stratēģija 2019.–2021. gadam*. Rīga: Valsts drošības dienests, 8. lpp. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/lv/noderigi/informativi-materiali/> (skatīts 02.02.2020.).
37. United States Department of Defense. *DoD News Briefing – Secretary Rumsfeld and Gen. Myers*. Pieejams: <https://archive.defense.gov/Transcripts/Transcript.aspx?TranscriptID=2636>.
38. *VDD gada pārskati no 2013. līdz 2018. gadam*. Rīga: Drošības policija. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/lv/noderigi/gada-parskati/> (skatīts 08.02.2020.).
39. Whittaker, D. J. (ed.) *The Terrorism Reader*. London: Routledge, 2003.
40. Сисе, X. *Справедливая война? О военной мощи, этике и идеалах*. Москва: Весь Мир, 2006.

Summary

This article explores the confluence of human knowledge (human research) with terrorism research and just war theory. After a brief overview of leading trends in both the world and Latvia that outlines the shortcomings of the conventional terrorism research – the analytical weakness and methodological negligence, in other words, overreliance on secondary materials, the structural linkage with the industries of security and counterinsurgency, and dependence on the government and military industries, epistemological principles of 'ignorance' and methodical 'problem solving'. The article goes on to look at another strand of terrorism research – critical research of terrorism, which emphasizes the cultural, social and political context. Integrating the insights of critical theory, the critical terrorism research addresses

the problem of terrorism in a broader sense, namely, from the viewpoint of human knowledge (human research), and emphasizes the emancipatory purpose (universality of human value), challenging the role of the state in terrorism research. Emphasizing the importance of human research and the principles of humanism, the article offers an insight into the just war theory that has traditionally focused on interstate wars, but currently is increasingly being reinterpreted to view terrorism in a meaningful way. As warfare changes, so does war, and terrorism likewise. Therefore, understanding of these forms of violence needs to be critically evaluated. Humanism as a recognition of human responsibility in the context of organized violence is simply a methodological framework that encourages researchers to consider human activities, including violent human characteristics.

Keywords: *terrorism, war, research, studies, methodology, humanism.*

This research is funded by the Latvian Council of Science, project FLPP-2019-1, No. lzp-2019/1-0259.

Pētījumu ir finansējusi Latvijas Zinātnes padome, projekts FLPP-2019-1, Nr. lzp-2019/1-0259.